

M. van Campen en P.J. Vergunst (red.), Jan Hoek. Theoloog tussen preekstoel en leerstoel. Zoetermeer: Boekencentrum, 2015.

Hoofdstuk 7, De plaats van Israël in Gods heilshandelen, pagina's 78-88.

De plaats van Israël in Gods heilshandelen

M.J. Paul

Inleiding

In de afgelopen jaren heeft Jan Hoek herhaaldelijk aandacht gevraagd voor de betekenis van het volk Israël voor de toekomstverwachting van de christenen. In dit artikel wil ik zijn publicaties hierover aan de orde stellen en laten zien welke ontwikkeling hij heeft meegemaakt. Ook wordt dan zijn eigen positie te midden van andersdenkenden duidelijk. Daarna volgen nog enige vragen ter verdere doordenking.

Verwerping

Nadat ik mij als student abonneerde op het tijdschrift *Theologia Reformata*, was het artikel 'De grond van de verwerping', gepubliceerd in 1975, een van de eerste bijdragen die ik las.¹ Het sprak mij destijds aan dat Hoek klassieke noties wist te verbinden met een recentere, meer heilshistorische uitleg van Romeinen 9-11. De auteur heeft deze synthetische benadering later op meer gebieden in praktijk gebracht, zoals ook blijkt uit de volgende publicaties.

Hoop voor Israël en de volken

Het tweede hoofdstuk van het omvangrijke boek *Hoop op God*, verschenen in 2004, richt zich op de toekomst voor Israël en de volken.² Daarin zoekt de auteur aansluiting bij *Fundamenten en Perspectieven*, een 'proeve van belijden' van de Nederlandse Hervormde Kerk uit 1949. Hoek waardeert dit geschrift en latere formuleringen in de kerkorde van 1951 positief, maar schrijft ook dat de bezinning op de implicaties van het delen in Israëls verwachting en roeping voor het zelfverstaan van de kerk nog maar net is begonnen. De auteur vermeldt ook de handreiking voor een theologische bezinning *Israël, volk, land en staat*, in 1970 aanvaard door de synode. Die publicatie gaat in op de blijvende positie van het volk Israël, ook na het ontstaan van de christelijke kerk, en neemt afstand van het klassieke vervangingsdenken. Hoek sluit zich daarbij aan, maar plaatst ook enige waarschuwingen: 'De Kerk wil, als zij op haar plaats is, graag ook dienend bezig zijn in positief-kritische solidariteit met het Joodse volk, zonder zich daarbij overigens te vereenzelvigen met de politiek van de staat Israël of zelfs de 'groot-Israël-gedachte' vanuit bijbelteksten te sanctioneren. Daarbij maakt de Kerk geen geheim van haar diepe overtuiging dat de Jood Jezus van Nazareth, de Zoon van God, de beloofde Messias is. Zij verzwijgt ook en juist tegenover de Joden het evangelie niet. Zo wil zij haar ontmoeting met Israël invullen als *luisteren, dienen en getuigen*.'³ Uit dit citaat blijkt in de eerste plaats verbondenheid met het volk, maar ook voorzichtigheid om de politiek van de huidige staat Israël te steunen. Het citaat maakt ten tweede duidelijk dat de 'groot-

¹ J. Hoek, 'De grond van de verwerping', *Theologia Reformata* 18 (1975) 121-136.

² J. Hoek, *Hoop op God. Eschatologische verwachting*, Zoetermeer 2004. Eerder verscheen *Nabij de Toekomst* (Zoetermeer 1997), met een kort hoofdstuk 'Jeruzalem heeft toekomst, over de hoop voor Israël' (33-40). Daarin komt de verwachting van een toekomstige bekering van het Joodse volk naar voren.

³ *Hoop op God*, 46.

Israël-gedachte' afgewezen wordt. Dat is de opvatting dat de bijbelse grenzen van toepassing zijn op het huidige Israël. Vanuit die visie hoort Samaria als 'hartland' tot Israël en hetzelfde geldt voor het oude Jeruzalem, dat in 1967 bij Israël kwam. Meestal is er vanuit deze visie geen ruimte om de Palestijnen een eigen grondgebied binnen Israël te geven. Ten derde wordt duidelijk dat Hoek geen 'tweewegenleer' aanhangt, de opvatting dat jood en christen ieder op hun eigen manier God mogen dienen en het heil zullen ontvangen. Hier klinkt de oproep om te getuigen dat de Jood Jezus de beloofde Messias is. Ten vierde sluit de auteur aan bij de doelstellingen van het Centrum voor Israëlstudies (CIS). Dit centrum is in 2002 opgericht om de bezinning rond Israël ter hand te nemen. Het CIS is gevestigd in de Christelijke Hogeschool Ede en Hoek heeft aan diverse publicaties van dit instituut zijn medewerking verleend. Het heeft als doelstelling de ontmoeting met het Joodse volk, en wordt gekarakteriseerd door de kernwoorden luisteren, dienen, getuigen.⁴

Hierna volgt in het boek een belangrijke stellingname over het nieuwe verbond, beloofd in Jeremia 31 aan het volk Israël. Dat is een geheel vernieuwd verbond, dat intussen hetzelfde verbond blijft dat God eens met Abraham heeft gesloten. Zoals God de eeuwen door de zon, de maan en de sterren geeft in vaste ordeningen, zo zal Hij vasthouden aan zijn verbond met Israël. Dat verandert niet in de nieuwtestamentische tijd. Omdat Gods weg met Israël voortgaat, is het Joodse volk één van de belangrijkste tekenen der tijden.

Wat is het belang hiervan? Onze hoop is gericht op een bij Israël inzettende en zich over de volkeren verspreidende wereldwijde opwekking. Als dat gaat plaatsgrijpen, breken de tijden van de verkoeling aan (Hand. 3:19). Door het zicht op de wondere trouw van God voor zijn uitverkoren volk verlaten we de kwalijke praktijk om de oudtestamentische profetieën zodanig te vergeestelijken dat ze aan Israël worden ontstolen, en leren we ze verstaan in hun blijvende betekenis voor het natuurlijke zaad van Abraham. Juist in en door Christus zullen de vele beloften die de Bijbel bevat over de heilrijke toekomst van het volk Israël ja en amen blijken te zijn. Het 'nieuwe verbond' dat in Jeremia 31 is toegezegd, geldt nu in Christus behalve voor Israël ook voor de volken. Volgens Efeze 2 en 3 zijn de gelovigen uit de volken mede-erfgenamen, medeleden en medegenoten. Overigens is het wellicht beter de metafoor van het 'inwonen' dan van het 'inlijven' in Israël te gebruiken.⁵

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de verhouding tussen Israël en de kerk in de loop van de geschiedenis vaak gespannen was. Binnen de gereformeerde confessionele grenzen is in de afgelopen eeuwen ruimte gevraagd voor de verrassingen die God bij de toekomstige ontwikkelingen van de geschiedenis voor Israël – en dan ook voor de christelijke kerk – in petto heeft. Deze ruimte is ook in meerdere of mindere mate geboden.⁶

Hoek voert ook het gesprek met het dispensationalisme. Terwijl het calvinisme de nadruk legt op één volk van God in de loop van de geschiedenis, gaat het dispensationalisme uit van een blijvend onderscheid tussen het volk Israël en de christelijke kerk. Maar mede omdat Genesis 1-11 (over de

⁴ M. van Campen, 'Ten geleide – Hernieuwde bezinning op een oude handreiking' in M. van Campen en G.C. den Hertog (red.), *Israël, volk, land en staat. Terugblik en perspectief*, Zoetermeer 2005, 7-8. Daar staat ook een verwijzing naar het werk van het Bezinningscomité Israël, dat vanaf 1974 actief was.

⁵ *Hoop op God*, 47-55.

⁶ *Hoop op God*, 65-68. Hoek wijst op de theologen die een toekomstige bekering van het Joodse volk verwachtten en daarin een andere positie innamen dan Calvijn. Het is opvallend dat in de vroege kerk een 'vervangingsdenken' gepaard kon gaan met de verwachting van een toekomstige bekering van het volk Israël. Zie M.J. Paul, 'Ik zend u de profeet Elia'. De toekomst van Israël volgens de vroegchristelijke kerk', *Theologia Reformata* 57 (2014) 22-39.

hele mensheid) voorafgaat aan Genesis 12 (de roeping van Abram en Israël), wil Hoek niet weten van dit blijvende onderscheid.⁷

Het hoofdstuk loopt uit op zeven bakens bij voortgaande bezinning. De afwijzing van de vervangingstheologie is een *status confessionis* voor een kerk die de verkiezende God belijdt en in Gods genade roemt. De terugkeer van de Joden naar het land der vaderen in 1948 is te waardenen als blijk van Gods bijzondere trouw en voorzienigheid. Zij kan de opmaat voor een geestelijk herstel en nieuwe periode van sjaloom voor Israël zijn.

Christenen zullen van harte achter de staat Israël staan en waar mogelijk constructief bijdragen aan het creëren van mogelijkheden tot vreedzaam samenleven van Joden, Palestijnen en andere volkeren in het Midden-Oosten, waarbij zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan alle betrokkenen. Tevens klinkt de oproep zicht te houden op de bijzondere positie van de Jezus als Messias belijdende Joden.⁸

Omgang met het leerboek van de hoop

Het derde hoofdstuk van *Hoop op God* gaat in op de vervulling van profetieën over de toekomst van Israël: in de eigen tijd van de profeet, geestelijk typologisch in de christelijke gemeente, letterlijk-eschatologisch handelend over Israël en de volken in Gods rijk op aarde, en ten slotte in de eeuwigheid.⁹ Na deze weergave klinkt de leesregel 'Bij deze vier lagen moet allereerst opgemerkt worden dat de profetieën ten principale vervuld zijn in Christus. De overige interpretaties mogen nooit in strijd komen met dit grondgegeven. Hoek meent dat G.Ch. Aalders mistast wanneer hij de profetische beloften uiteindelijk in de kerk vervuld ziet, terwijl ze in werkelijkheid in Christus vervuld zijn.

Hierna volgen twee leesoefeningen, namelijk van Zacharia 14 en Jesaja 65. Het is aannemelijk dat deze profetieën grotendeels handelen over de toekomst. Maar bij de tweede passage, over de uitbanning van de dood voor jongeren, zodat iemand pas op honderdjarige leeftijd zal sterven, klinken de vraag en het antwoord: 'Waarom gaat de tekst niet net nog een stap verder en wordt er niet gesproken over de totale uitbanning van de dood? Zover kon de profeet kennelijk nog niet kijken, maar hij wijst wel degelijk in die richting'. Tevens krijgt de lezer de waarschuwing mee 'Aan de woorden van de profeet te ontleen dat dit alles letterlijk in vervulling zal gaan tijdens een (duizendjarig?) vreedrijk op aarde, doet geen recht aan de eigenaardigheid van het profetische spreken'.¹⁰

Bij de leesregels staat dat de profetische perspectieven fragmentarisch blijven. De uitleg van de profetie zoekt een weg tussen vergeestelijking en reportage-eschatologie. Dit heil zal op Gods wijze vervuld worden, niet 'vrij letterlijk', maar honderd procent concreet en reëel.

Ten aanzien van de uitleg van Openbaring 20 kiest Hoek voor een 'gemodificeerd postmillennialisme' dat in het begrip 'duizendjarig rijk' niet zozeer een bepaalde aaneengesloten periode ziet, maar meer

⁷ *Hoop op God*, 74-81.

⁸ *Hoop op God*, 81-88.

⁹ Bij deze vier soorten vervulling staat een verwijzing naar mijn artikel 'Terug naar de toekomst: de uitleg van de oudtestamentische profetieën over Israël', in *Theologia Reformata* 35 (1992) 278-298. De aanduiding 'letterlijk' roept misverstanden op en is later gewijzigd in 'concreet aardse uitleg' in 'De uitleg van de profetieën over de toekomst van Israël', in M.J. Paul e.a., *Bijbelcommentaar Hooglied – Jesaja*, Studiebijbel OT, deel 9, Veenendaal 2012, 854-869.

¹⁰ *Hoop op God*, 116-117.

een samenvatting van wat over vele tijden is uitgesmeerd. Openbaring 20 heeft dan betrekking op verleden, heden en toekomst. Het gaat om plekken van licht in de geschiedenis, waarbij iets blijkt van de kracht en doorwerking van Jezus' opstanding. Wanneer het evangelie verkondigd wordt, wanneer mensen tot geloof komen, wanneer jonge kerken gesticht worden, wanneer er daden geschieden van liefde, bevrijding en ontferming, is op dat moment satan gebonden en blijkt Jezus' overwinning realiteit te zijn.

Het theologisch probleem van de geschiedenis

De eerste publicatie van het CIS, verschenen in 2005, betreft een bezinning op de hervormde handreiking *Israël, volk, land en staat*. Hoek heeft daarin een artikel geschreven over het ontstaan van de Handreiking en over de theologen die invloed hebben uitgeoefend op de visie op de geschiedenis (vooral H. Berkhof).¹¹ Voor ons doel is vooral de laatste paragraaf interessant, omdat de eigen positie daar naar voren komt. Onder de titel 'Israël als teken van God in de geschiedenis' trekt Hoek enige stippellijnen. Een belangrijk resultaat van de Handreiking is dat 'theologisch de ruimte is opengehouden voor een eigen weg van het joodse volk tijdens de christelijke eeuwen, waarin het in deze gestalte even voorlopig als de kerk op weg is naar de voltooiing'.

Er ligt voor de gereformeerde theologie een blijvend spanningsveld. Enerzijds heeft de reformatorische verbondstheologie de eenheid van oude en nieuw verbond telkens benadrukt en zo tegenwicht geboden tegen de substitutieer. Vanuit de eenheid van Gods wezen en van zijn handelen blijven Israël en de kerk dicht bijeen. Anderzijds weet de gereformeerde theologie nauwelijks raad met de duiding van de geschiedenis van de Joden tussen enerzijds het jaar 70 en anderzijds de in het laatste der dagen te verwachten bekering van het volk tot de Messias. 'Voorlopig staat mijn denken hier in de kinderschoenen en heb ik meer vragen dan antwoorden'.

Als het volk Israël een blijvende plaats in Gods hart heeft, dan zal het ook een blijvende plaats in de geschiedenis hebben en dan heeft ook het land een blijvende betekenis voor de eschatologie. Hoek ziet met de Handreiking en met Berkhof de oprichting van de staat Israël als een teken van Gods heil in de geschiedenis. Hij gaat een stapje verder door deze terugkeer en dit herstel na de grote nacht te duiden als vervulling van Gods beloften.

Vanuit een tekenarme tijd mogen we uitzien naar een nieuwe uitstraling van Jezus' glorie, wanneer Hij aan het volk Israël zijn koninkrijk zal gaan oprichten en de tijden van de wederherstelling aller dingen aangebroken zullen zijn. De auteur gaat graag in de lijn van de 'puritan hope' voort in een hoop voor volk en land van Israël die wordt gevoed door profetische beloftewoorden die in de geschiedenis nog geheel niet of in elk geval niet geheel tot hun recht zijn gekomen.

De belofte – eerst voor Israël, dan voor de volkeren

In de bundel *Hoop voor Israël*, de tweede publicatie van het CIS en verschenen in 2007, schrijft Hoek over de tekst 'Want u komt de belofte toe en uw kinderen, en allen die daar verre zijn, zovelen als er de Here, onze God toe roepen zal', woorden van de apostel Petrus (Hand. 2:39).¹²

De auteur concludeert dat de woorden 'alle die daar verre zijn' in eerste instantie een binnen-Joodse actieradius hebben. Pas in tweede instantie en impliciet kan hierin een verwijzing naar het tot geloof komen van heidenen worden gehoord. 'Alle vlees' duidt op heel het Joodse volk van hoog tot laag en

¹¹ J. Hoek, 'Zien we heil in de geschiedenis? Het theologisch probleem van de geschiedenis in de Handreiking', in M. van Campen en G.C. den Hertog (red.), *Israël, volk, land en staat. Terugblik en perspectief*, Zoetermeer 2005, 145-197.

¹² J. Hoek, 'De belofte – eerst voor Israël, dan voor de volkeren. De betekenis van Handelingen 2:39', in M.C. Mulder en A. Noordegraaf (red.), *Hoop voor Israël. Perspectieven uit Handelingen*, Zoetermeer 2007, 62-79.

van jong tot oud. De belofte van God geldt de nakomelingen van Abraham tot op de jongste dag. Petrus heeft nog niet aan de heidenen gedacht (pas in Hand. 10), maar hij gebruikt woorden die later een bredere betekenis krijgen.

Na deze uiteenzetting laat Hoek zien welke ontwikkeling hij ten aanzien van Israël heeft meegemaakt. Na een samenvatting van een dooppreek die hij in 1980 heeft gehouden over de bovengenoemde tekst trekt hij de volgende conclusies:

1. Er wordt erkend dat het volk der Joden, 'Israël', het eerste adres is van Petrus' woorden. In de 'toepassing' wordt echter niets met dit gegeven gedaan.
2. Het gebruik dat het doopformulier van Handelingen 2:39 maakt, wordt zonder verdere bestudering kritiekloos gevolgd.
3. 'Allen die daar verre zijn' wordt zonder verdere reflectie op heidenen toegepast, terwijl toch bekend is dat Petrus op dat moment nog geen visie had voor de heidenen.

De auteur wil 27 jaar later de volgende veranderingen doorvoeren:

1. De bijbelse volgorde van Jood en heiden moet duidelijker voor het voetlicht komen.
2. Deze nadruk op het 'eerst de Jood, dan de Griek' verlaat bepaalde traditionele paden en zal daarom verschillende hoorders tegen de haren instrijken. Hopelijk worden mensen meegenomen bij het ontdekken van wat de tekst werkelijk te zeggen heeft, zodat zij zich gaan verwonderen over Gods trouw aan Israël.
3. Vervolgens mag voluit doorklinken dat Pinksteren zondagsfeest en geboortedag van de nieuwtestamentische kerk is. In de Joden en jodengenoten uit de diaspora zijn de volkeren gerepresenteerd. In bescheidenheid en dankbaarheid mogen de christenen uit de goyim zich hierover verwonderen.
- 4-5. Het goed recht van de kinderdoop kan worden gestipuleerd zonder ook maar enige ruimte te geven aan vervangingstheologie.

Spoorzoeken bij profetisch licht

Als directeur van de Theologische Hogeschool 'Johannes Calvijn', uitgaande van de Gereformeerde Bond, heeft Hoek acht jaar lang een lezingenserie georganiseerd die uitmondde in een publicatie. In 2013 verscheen *Profetisch licht. Toekomst voor Israël en de kerk*. Het afsluitende hoofdstuk 'Spoorzoeken bij profetisch licht' verschaft duidelijkheid over de eigen positie van de redacteur.¹³ In twaalf leesregels waarschuwt hij dat de bijbelse profetie geen blauwdruk of systematische verhandeling is van de ontwikkelingen in het laatste der dagen. Regel 10 stelt dat het eerste adres van de oudtestamentische profetie het Joodse volk is. Regel 11 geeft aan dat de oudtestamentische beloften *ten principale* hun vervulling in Christus gevonden hebben. Tegelijkertijd geldt dat ze nog niet hun *totale*, uitputtende en definitieve vervulling hebben gekregen. We kunnen de bedoelingen van de profeet niet losmaken van het in Christus verschenen heil, terwijl de praktische realisering van het voorspeld zich op velerlei wijzen en momenten kan voltrekken. De vervulling in Christus laat ruimte voor voortgaande vervulling in de geschiedenis.

Leesregel 12 luidt: Dat de profetieën in Christus vervuld zijn, betekent dat we in de weg van Israël een afschaduwing ontdekken van de weg van de lijdende Knecht des HEEREN in verbondenheid met zijn volk. Het zicht op de vervulling in Hem die allereerst de Messias van de Joden is, maakt het

¹³ J. Hoek, 'Spoorzoeken bij profetisch licht' in idem (red.), *Profetisch licht. Toekomst voor Israël en de kerk*, Heerenveen 2013, 171-201.

onmogelijk Gods trouw jegens zijn uitverkoren volk Israël als begrensd en getermineerd te zien. Anderzijds wordt hierdoor een 'tweewegenleer' of een principiële scheiding tussen Israël en de kerk als 'twee volken van God' afgewezen.

A. van de Beek leest de profetieën vanuit een radicaal christocentrisme, zodat die volgens hem in Christus alle definitief en radicaal vervuld zijn. In Christus is niet het midden, maar het einde van de tijd aangebroken. Hiertegenover stelt Hoek het volgende: doordat wij 'tussen de tijden' leven, is er ruimte voor de Heilige Geest om *voorlopige gestalten* van het komende Rijk uit te werken in de levens van mensen en ook breder in de gemeente en zelfs in de wereld. Deze ruimte voor wat de Geest doet in de tijd tussen vervulling en voleinding impliceert ook dat er verwachting kan zijn van nieuwe, verrassende ontwikkelingen voor Israël en de kerk in het laatste der dagen.

Hoek noemt zijn eigen benadering 'de leesbril van het vaste verbond' en hiermee bevindt hij zich in het gezelschap van G. van den Brink en C. van der Kooi die in hun *Christelijke dogmatiek* richtinggevend uitspraken doen inzake de verhouding van Israël en de kerk. Gods verbond met Abraham en dus met het volk der Joden blijft ook na en ondanks de diep ingrijpende cesuur van de verwerping van Christus, van Gods kant eeuwig en onverbrekkelijk. Wanneer Jeremia 31 spreekt van 'een nieuw verbond', betekent dit niet dat het abrahamitische verbond achterhaald zal worden, maar dat er ten opzichte van het sinaïtische verbond een nieuwe bedeling komt. Dit inzicht leidt ertoe dat theologisch de ruimte is opengehouden voor een eigen weg van het Joodse volk tijdens de christelijke eeuwen, waarin het in deze gestalte even voorlopig als de kerk op weg is naar de voltooiing.'

Gelovigen uit de heidenen zijn weliswaar sinds Pinksteren in Gods vernieuwde verbond opgenomen, maar ze zijn daarmee nog geen Joden geworden. En Messiasgelovige Joden zijn ondanks de geestelijke scheiding die er is gekomen met hun volksgenoten toch echt Joden gebleven. Zoals de eenheid van man en vrouw of slaaf en vrije in Christus de verscheidenheid in sekse en sociale status niet opheft, zo heft de eenheid tussen enerzijds 'Jezus als Messias belijdende Joden' en anderzijds christenen uit de volkeren in het ene lichaam van Christus de raciale of etnische verscheidenheid, en in het bijzonder het onderscheid tussen Jood en niet-Jood, niet op (Gal. 3:28). Zijn de heidenchristenen medeburgers der heiligen, de Joodse christenen zijn de burgers zonder meer (vgl. Ef. 2:11,19). Zij zijn de eerstgeborenen in het huisgezin en herinneren de christenen uit de volken er voortdurend aan dat God de God van Israël is. We mogen hen zien als de eerstelingen van de grote oogst die volgen zal.

Betekent dit nu ook dat de profetieën die spreken over toekomstige heerlijkheid van Jeruzalem en vruchtbaarheid van het beloofde land waar het volk van Israël in *sjaloom* zal leven, letterlijk mogen of zelfs moeten worden opgevat? Beter is het te spreken van 'concrete eschatologie op aarde', waarbij er onderscheid blijft tussen het heilshandelen van God met Israël en de volken. Allerlei beloften kunnen wel in de kerk gedeeltelijk vervuld worden, maar er is ook een toekomstige vervulling in de geestelijke herleving van Israël.

Als christenen zijn wij geroepen om daadwerkelijk onze solidariteit te betonen met het Joodse volk door daden van bemoediging en blijken van verbondenheid. Dat sluit kritiek op het regeringsbeleid van de staat Israël niet uit. De christelijke kerk zal zich dienen op te werpen als pleitbezorger van mensenrechten en van vrede, en waar mogelijk constructief moeten bijdragen aan het creëren van

mogelijkheden tot vreedzaam samenleven van Joden, Palestijnen en andere volkeren in het Midden-Oosten, waarbij zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan alle betrokkenen. De kerk moet vurig bidden om *sjaloom* voor Jeruzalem, om vrede in de politieke spanningsvelden in het Midden-Oosten, om vrede bovenal in de Vrededorst, Jezus de Messias. Het gebed is de grootste dienst die christenen aan het Joodse volk kunnen bewijzen.

Aan het eind van dit artikel citeert Hoek enige fragmenten uit een preek over Jesaja 33:20-21 'Aanschouw Sion, de stad van onze samenkomsten'. Hij geeft daarbij aan dat nadere bezinning op de prediking over profetische teksten urgent is. In die preek probeert hij de verschillende dimensies in deze profetische woorden recht te doen. God laat die stad en het volk der Joden nooit meer los. Reken maar dat er grote dingen gaan gebeuren in Jeruzalem. 'Jongelui, jullie zullen nog wat gaan meemaken wanneer de HEERE opnieuw Jeruzalem bezoekt met zijn verlossende genade'.

Aandachtspunten bij visie Jan Hoek

Persoonlijk ben ik dankbaar voor de duidelijke stellingname van de auteur en voor de hulp die hij in de geciteerde publicaties biedt voor een doordinking over de speciale positie van het volk Israël. Meermalen geeft hij echter aan dat de genoemde inzichten verder doordacht moeten worden. Met het oog daarop geef ik een paar aandachtspunten ter overweging.

Vervulling in Christus?

Bij de bespreking van de viervoudige vervulling van de profetieën staat de uitspraak dat de profetieën ten principale vervuld zijn in Christus. In een latere publicatie wordt die uitspraak betrokken op de oudtestamentische beloften.¹⁴ Hoek bedoelt dat de beloften en profetieën niet losgemaakt mogen worden van het in Christus verschenen heil. Met die bedoeling ben ik het van harte eens. Maar is het wenselijk om het standpunt zo te verwoorden dat alle beloften en profetieën ten principale in Christus vervuld zijn? Wanneer we letten op het nieuwtestamentische taalgebruik, blijkt dat allerlei profetieën over het lijden, sterven en de opstanding in Hem vervuld zijn.¹⁵ Dit betreft echter slechts een deel van de beloften en de profetieën. Er zijn veel meer beloften, bijvoorbeeld aan Noach ten aanzien van de seizoenen en ook de belofte dat de aarde niet opnieuw door water zal vergaan (Gen. 9). Abraham kreeg beloften dat er koningen uit hem zouden voortkomen en dat zijn nageslacht het land Kanaän in bezit zou krijgen (Gen. 15, 17). Dit is gerealiseerd, maar de profeten bouwen er wel op voort. De profeten 'zien' voor Israël een dag van herstel wat verder gaat dan de terugkeer na de Babylonische ballingschap. Amos kondigt aan dat Israël de verwoeste steden zal herbouwen en dat het volk niet meer uit het land Israël weggerukt zal worden (Am. 9:11-15). Jesaja en Zacharia geven aan dat de volken zullen vragen naar Israël om onderwijs vanuit Gods Tora (Jes. 2; Zach. 8). Zwaarden zullen omgesmeed worden tot ploegscharen. Zacharia spreekt over de toekomstige viering van het Loofhuttenfeest, waarbij de volken meedoen (Zach. 14). De vraag rijst: zijn deze profetieën in Christus vervuld? Mijns inziens is dat niet het geval. Jezus heeft de landbelofte niet vervuld, ook niet in principe.

Het lijkt mij goed onderscheid te maken tussen verschillende soorten beloften en profetieën. De Heiland heeft de aankondigingen over zijn lijden, sterven en herrijzenis uit de dood inderdaad vervuld, maar veel andere beloften en profetieën niet.

Hoe spreekt de Bijbel hier zelf over? Van belang is de aanduiding 'Middelaar' in de Brief aan de

¹⁴ 'Spoorzoeken', 175, punt 11.

¹⁵ Matt. 16:21; 17:22-23; 20:18-19 en parallellen.

Hebreeën, namelijk Middelaar van het nieuwe verbond (8:6; 9:15; 12:24). Dit houdt in dat Hij door zijn leven en sterven de vervulling van dat verbond mogelijk maakt en garandeert. Dit garanderen komt ook tot uiting in 2 Korinthe 1:20 'Immers, zovele beloften van God er ook zijn, die zijn in Hem ja en in Hem amen, tot verheerlijking van God door ons'. Hier wordt de veelheid van eerder gedane beloften gehandhaafd (net als in Rom. 9:4 t.a.v. Israël), maar is ook duidelijk door Wie dit mogelijk is. Tevens wil ik hier een opmerking maken over het woord 'vervullen'. Dit wordt vaak gebruikt in de verleden tijd, in de formulering dat beloften in Christus vervuld zijn. Toch zijn er ook zaken die in de toekomst liggen, die dan nog vervuld of rijker vervuld zullen worden. 'Vervullen' betekent vaak 'tot gelding komen' of 'bevestigen' en niet zozeer 'gereed zijn'.¹⁶ Jezus is niet gekomen om de wet of de profeten te ontbinden, maar om die te vervullen. Hij realiseerde die in zijn eigen leven, maar schafte die niet af, want Hij verduidelijkt 'Totdat de hemel en de aarde voorbijgaan, zal er niet één jota of één tittel van de Tora voorbijgaan, tot het alles geschied is' (Mat. 5:17-18).

Vanuit deze observaties bepleit ik Christus vooral als de Middelaar van het nieuwe verbond te zien. Hij heeft een deel van de profetieën vervuld, maar niet alle. Er zijn helaas te veel theologen die menen dat Jezus alle oudtestamentische beloften vervuld heeft en dat die daarom niet meer gelden voor Israël. Die kant wil Hoek zeker niet op, en juist daarom is een andere formulering wenselijk.

Grenzen

Een tweede aandachtspunt betreft de geografie. Hoek sluit zich aan bij de voorzichtige formuleringen in de Handreiking *Israel, volk, land en staat*.¹⁷ Hij stelt dat het onmogelijk is op bijbelse gronden vast te stellen waar de grenzen van de moderne staat Israël zouden moeten lopen. Hij wijst ook op het gevaar om de Bijbel dienstbaar te maken aan maar al te vaak dubieuze seculiere geopolitiek. Deze stellingname getuigt van voorzichtigheid en waarschuwt voor directe lijnen van de Bijbel naar de hedendaagse politiek. Toch vind ik de conclusies te snel getrokken. Is het inderdaad zo onduidelijk waar de grenzen van Israël liepen? In de randgebieden zijn er wel fluctuaties geweest, maar de beloften aan Abraham, Mozes en Jozua vertonen grote overeenkomsten over de omvang van het land Kanaän. Het is in ieder geval duidelijk dat Samaria tot het land hoorde en dat geldt ook Jeruzalem. De huidige Palestijnse gebieden hoorden zeker tot het beloofde land, ook al heeft Israël niet altijd die gebieden in bezit gehad. Zo was 'Gaza' lange tijd in handen van de Filistijnen. Sinds de tijd van David is Jeruzalem de hoofdstad van heel Israël en van het Tweestammenrijk. De meeste hedendaagse Joden willen de oude stad Jeruzalem (in bezit van Israël sinds 1967) absoluut niet meer afstaan. Dit betreft niet alleen veiligheid, maar ook de verbondenheid met de stad uit de bijbelse tijd en de grote plaats in het geloofsleven, vooral in de gebeden. Hoe ligt dat voor christenen? Als de landbelofte nog steeds op de een of andere wijze geldig is, kan de globale omvang van het land dan op de kaart aangewezen worden? Is de verwachting legitiem, op grond van de bijbelse uitspraken bij de profeten, dat Israël eens dat gebied zal bezitten? Dat is iets anders dan het baseren van politiek op deze beloften. Maar als de beloften concreet zijn, kan dan ook aan concrete gebieden gedacht worden? Mogelijk dat er nog meer oorlogen en andere conflicten komen voordat de toezeggingen ooit gerealiseerd worden, maar welke aanwijzingen zijn er vanuit de Schriften?¹⁸

¹⁶ Zie de theologische woordenboeken en B. Kasdan, *Matthew presents Yeshua, King Messiah, A Messianic Commentary*, Clarksville 2011, 51-52.

¹⁷ 'Spoorzoeken', 192.

¹⁸ Vgl. mijn bijdrage 'Het bezit van de aarde en het land Kanaän', in H. Koorevaar en M.J. Paul (red.), *Theologie van het Oude Testament: De blijvende boodschap van de Hebreeuwse Bijbel*, Zoetermeer 2013, 325-358. Het slot van de bijdrage gaat in het op NT.

Vrederijk

Het derde aandachtspunt betreft het vrederijk. Nadat Hoek diverse opvattingen heeft besproken, kiest hij voor het 'gemodificeerde postmillennialisme'. Hij ziet in het begrip 'duizendjarig rijk' niet een bepaalde aaneengesloten periode, maar meer een samenvatting van wat over vele tijden is uitgesmeerd. Openbaring 20 heeft dan betrekking op verleden, heden en toekomst. Het gaat om plekken van licht in de geschiedenis.

Het valt te begrijpen dat Hoek voorzichtig positie inneemt en niet automatisch Openbaring 20 in de toekomst plaatst. Immers, als het bijbelboek veel recapitulaties bevat, waarom zouden de laatste hoofdstukken dan over de eindtijd gaan?

Toch vallen er wel enige vragen te stellen bij dit standpunt. Immers, de binding van de satan staat beschreven na de bruiloft van het Lam en de overwinning van Christus (Openb. 19). Een engel grijpt de draak, de satan, en bindt hem, zodat hij de volken niet meer kan misleiden. Dit wijst toch op wereldwijde consequenties? Hier gebeurt meer dan de kleinschalige positieve gebeurtenissen op bepaalde momenten. Hoe zit het met de eerste opstanding en het regeren met Christus? Wie de Augustiniaanse visie loslaat, komt belangrijke punten tegen die eerder wijzen op een eindtijd dan op momenten in de geschiedenis. Verder is het van belang om de relatie met het Oude Testament te beseffen. Wie dat niet doet en het boek Openbaring op zichzelf beschouwt, kan veel kanten uit. Vanuit het besef dat het boek Openbaring doordrenkt is van de taal van het Oude Testament, is het mogelijk bij de profeten te rade te gaan. Allerlei profeten hebben geprofeteerd over een uiteindelijke heilrijke toekomst voor Israël, na moeilijke perioden. Op grond daarvan is het bij voorbaat aannemelijk dat Openbaring 20 over dezelfde heilstijd spreekt. Dat maakt de duiding naar positieve momenten in de geschiedenis minder aannemelijk.¹⁹ Bovendien, als het volk Israël tot bekering zal komen, zoals Hoek diverse malen aangeeft, zal dat geen grote consequenties hebben voor de andere volken (vgl. Rom. 11:15)? Kan dan geen nieuwe heilstijd aanbreken?

Dit punt heeft ook te maken met de wijze waarop de profetieën gelezen worden. In de boeiende lees oefeningen in Zacharia 14 en Jesaja 65 stelt Hoek: 'Waarom gaat de tekst niet net nog een stap verder en wordt er niet gesproken over de totale uitbanning van de dood? Zover kon de profeet kennelijk nog niet kijken, maar hij wijst wel degelijk in die richting'. Ik interpreteer deze duiding als het aanbrengen van een onderscheid in vorm en inhoud. De profeet wilde het uiteindelijke heil duidelijk maken, maar wist te weinig om dit helder te formuleren. Dit komt in de buurt van de riskante accommodatietheorie van Calvijn.²⁰ Ik zou echter willen wijzen op Jesaja 25:8 en 26:19. De profeet Jesaja weet daar wel degelijk van de uiteindelijke overwinning op de dood. Zelfs de doden zullen opstaan. Tegen die achtergrond neig ik er meer naar de boodschap in Jesaja 65 te zien als de profetie van een bijzondere heilstijd voordat de eeuwigheid aanbreekt.²¹

Wanneer Hoek kortweg stelt 'Aan de woorden van de profeet te ontleen dat dit alles letterlijk in vervulling zal gaan tijdens een (duizendjarig?) vrederijk op aarde, doet geen recht aan de

¹⁹ I. da Costa reageerde op de opvatting dat het duizendjarig rijk er al geweest is, met de woorden: 'Nu, dat moet dan wel in den droom geschied zijn, want niemand heeft er iets van bemerkt.' Hij geeft ook aan dat wij dit hoofdstuk materieel moeten beschouwen en niet slechts spiritueel. Zie *Bijbellezingen*, vijfde stuk, Amsterdam z.j., 301 (uitleg van Jes. 9:6).

²⁰ Vgl. A. Huijgen, *Divine Accommodation in John Calvin's Theology. Analysis and Assessment*. Göttingen 2011. Het gevaar dreigt dat de lezer te scherp onderscheid maakt tussen vorm en inhoud, om zo de subjectief bepaalde 'eigenlijke' betekenis naar voren te brengen, ten koste van de wijze waarop de boodschap ons geopenbaard is.

²¹ Vgl. M.J. Paul, *Het nieuwe verbond en de uitleg van de profetieën over de toekomst van Israël*, Baarn 2013, spec. 25, 45-46.

eigenaardigheid van het profetische spreken', waag ik dat te betwijfelen. Zeker, niet alles zal letterlijk in vervulling gaan en we moeten rekening houden met beeldspraak en nog meer factoren. Maar de opvatting dat Johannes in Openbaring 20 in feite de heilsboodschappen van de profeten uitwerkt, lijkt mij toch de meest aannemelijke veronderstelling, uitgaande van de diepe eenheid in de bijbelse boodschappen.

Ten slotte

Graag wil ik Jan Hoek bedanken voor zijn vriendschap en collegialiteit. Van harte hoop ik dat het hem gegeven wordt in de komende tijd verder te gaan in de doordening van de bovenstaande zaken, opdat de gelovigen des te meer hun hoop op God zullen stellen.²²

²² Hierbij is het ook van belang kennis te nemen van de zoektocht die in de publicaties van de Messiasbelijdende Joden naar voren komt. Te denken valt aan hun duiding van 'het overblijfsel' in de profetische geschriften. Vgl. Excurs 6, 'Heil voor het overblijfsel van Israël' in M.J. Paul e.a., *Bijbelcommentaar Hosea – Maleachi*, Studiebijbel OT, deel 12, Doorn 2015, 849-857.